

Baleczky Emil – nyelvész, költő, tanár

Nemzetközi tudományos szeminárium
Beregszász, 2019. május 23–24.

Tanulmánykötet

Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин

Міжнародний науковий семінар
Берегове, 23–24 травня 2019 року

Збірник наукових робіт

Baleczky Emil – nyelvész, költő, tanár

Nemzetközi tudományos szeminárium
Beregszász, 2019. május 23–24.

Tanulmánykötet

Szerkesztette:
Bárány Erzsébet

II. RF KMF – „RIK-U” Kft.
Beregszász–Ungvár
2020

ETO 81'1:061.3(477.87)

B 19

A kiadvány a 2019. május 23–24-én Beregszászban a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszéke által rendezett *Baleczky Emil – nyelvész, költő, tanár* című nemzetközi tudományos szemináriumon elhangzott előadások anyagát tartalmazza. A kötet a neves szlavista születésének 100. évfordulója kapcsán az életét, az oktatói, a nyelvészeti és az irodalmi tevékenységét bemutató tanulmányokat adja közre.

Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Tanácsa (2020.08.27., 5. számú jegyzőkönyv).

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Kiadói Részlege és Filológia Tanszéke közreműködésével.

Szerkesztette:

Bárány Erzsébet

Lektorálta:

dr. Bárány Béla, PhD (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola)

dr. Gazdag Vilmos, PhD (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola)

A magyar nyelvű szöveget korrektúrázták:

a szerzők

Az ukrán és angol nyelvű szöveget korrektúrázta:

Kordonec Olekszandr és Vrábely Tamás

Műszaki szerkesztő:

Gazdag Vilmos

Borítóterv:

Gazdag Vilmos, Vezsdel László

ETO-besorolás:

a II. RF KMF Apáczai Csere János Könyvtára

A kiadásért felelnek:

Csernicskó István (a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola megbízott rektora)

Orosz Ildikó (a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola elnöke)

Dobos Sándor (a II. RF KMF Kiadói Részlegének vezetője)

A közölt tanulmányok tartalmáért a szerzők a felelősek.

**A kiadvány megjelenését
a Kárpátaljai Magyar Akadémiai Tanács támogatta.**

Kiadó: a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (cím: 90202, Beregszász, Kossuth tér 6. E-mail: foiskola@kmf.uz.ua) és a „RIK-U” Kft. (cím: 88000 Ungvár, Gagarin u. 36. E-mail: print@rik.com.ua)

Nyomdai munkálatok: „RIK-U” Kft.

ISBN 978-617-7868-35-3

© A szerzők, 2020

© A szerkesztő, 2020

© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2020

Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин

Міжнародний науковий семінар
Берегове, 23–24 травня 2019 року

Збірник наукових робіт

За редакцією:
Єлизавети Барань

ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ – ТОВ «РІК-У»
Берегове–Ужгород
2020

УДК 81'1:061.3(477.87)

Б 19

Збірник містить матеріали міжнародного наукового семінару «*Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин*», який відбувся 23–24 травня 2019 року в м. Берегове. До видання, присвяченого 100-річчю від дня народження видатного славіста, ввійшли статті про життєпис науковця, його мовознавчу, освітницьку діяльність та літературну творчість.

Рекомендовано до друку Вченою радою Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці II (протокол №5 від 27.08.2020 р.)

Підготовлено Видавничим відділом спільно з кафедрою філології
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II

За редакцією:

Єлизавети Барань

Рецензенти:

Адальберт Барань, кандидат філологічних наук (ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)
Вільмош Газдаг, доктор філософії з гуманітарних наук, спеціальність «філологія»
(ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

Коректура угорського тексту:

авторська

Коректори українського та англійського текстів:

Олександр Кордонець та Томаш Врабель

Технічний редактор:

Вільмош Газдаг

Обкладинка:

Вільмош Газдаг, Ласло Веждел

УДК:

Бібліотечно-інформаційний центр «Опаціої Черє Янош» при ЗУІ ім. Ф.Ракоці II

Відповідальні за випуск:

Степан Черничко (в.о. ректора Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці II)

Ільдико Орос (президент Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці II)

Олександр Добош (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

За зміст опублікованих наукових робіт відповідальність несуть автори

**Друк збірника здійснено за підтримки
Угорської академічної ради Закарпаття**

Видавництво: Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua) та ТОВ «РІК-У» (адреса: вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88000. Електронна пошта: print@rik.com.ua)

Поліграфічні послуги: ТОВ «РІК-У»

ISBN 978-617-7868-35-3

© Автори, 2020

© Редактор, 2020

© Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, 2020

Зміст / Tartalom

ВСТУПНЕ СЛОВО	9
ELŐSZÓ	11
БАЛЛА ЕВЕЛНА: Мотив дороги в малій прозі Еміля Балецького	13
БАРАНЬ ЄЛИЗАВЕТА: Еміль Балецький – дослідник закарпатських українських говорів (перший етап наукової діяльності)	21
GAZDAG VILMOS: A szláv–magyar nyelvi kapcsolatok alakulása egy elfeledett keleti szláv jövevényszó regionális újjáéledése tükrében	41
ZOLTÁN ANDRÁS: Az „Ószláv nyelv” című egyetemi tankönyv (1968) fél évszázad távlatából	49
КАПРАЛЬ МИХАИЛ: Время надежд и разочарований русинской интеллигенции: еще раз к биографии Эмиля Балецкого	61
КОРДОНЕЦЬ ОЛЕКСАНДР: Концепт щастя у новелах «Цвіт щастя» Богдана Лепкого та «Счастье» Еміля Балецького	69
KOCSIS MINÁLY: Balezcky Emil és az ukrán nyelvemlékek	77
КРАВЕЦЬ ЛАРИСА: Лінгвофілософські виміри поняття «рідна мова»	83
LEBOVICS VIKTÓRIA: Balezcky Emil jogtalan elbocsátása az Eötvös Loránd Tudományegyetem archívumában található dokumentumok tükrében	93
ЛЯВИНЕЦ МАРИАННА: Ранняя поэзия Э. Балецкого	117
ЛЯВИНЕЦ-УГРИН МАРИАННА: Новые страницы биографии Эмиля Балецкого	127
МУШКЕТИК ЛЕСЯ: Фольклорно-етнографічні записи Еміля Балецького	165
TASKOVICS OKSZANA: Balezcky Emil útja a népi íróvá válása felé	177
CSERNICKÓ ISTVÁN: A szláv nyelvváltozatok kategorizálásának kérdése Kárpátalján	183
ЧОНКА ТЕТЯНА: Прозові твори Еміля Балецького: стиль, тематика, проблематика	223

ЕМІЛЬ БАЛЕЦЬКИЙ – ДОСЛІДНИК ЗАКАРПАТСЬКИХ УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРІВ (ПЕРШИЙ ЕТАП НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ)¹

ЄЛИЗАВЕТА БАРАНЬ

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ
barany.ertzsebet75@gmail.com

The aim of the article is to present the achievements of Emil Balczky in the field of Transcarpathian Ukrainian dialectology, focusing on the period between 1942–1943.

У статті маємо на меті представити здобутки Еміля Балецького у галузі закарпатської української діалектології, акцентуючи увагу на період між 1942–43 роками.

Еміль Балецький (псевдонім *Е. Латорчанин*, *О. Віщак*, криптонім *Е. А.*) є однією із найбільш помітних особистостей в історії угорської україністики ХХ століття. Серед основних його наукових зацікавлень – закарпатська діалектологія та історична лексикологія української мови. В Енциклопедії української мови зазначено: «Балецький Еміль Дмитрович – український і угорський мовознавець» (Чучка 2004: 42), а в Енциклопедії Підкарпатської Русі (Капраль 2001: 81) читаємо таке: «Емелян Балецький – поет, лінгвіст, педагог»².

Народився 21 лютого 1919 року в селі Гукливий (уг. *Hukliva*, офіційно з 1904 року *Zúgó*) на північній окраїні колишнього комітату Берег (зараз Воловецький район Закарпатської області України) в сім'ї залізничника. Незабаром родина переїхала до села Чинадієво (уг. *Beregszentmiklós*) поблизу міста Мукачева. У чинадіївській школі формувався світогляд молодого Балецького, саме тут він почав писати вірші, наслідуючи русофільські традиції того часу³. Період поетичних устремлінь молодого Балецького довгий час залишався невідомим (сам він не згадував про етап свого життя, пов'язаний з літературною

¹ Стаття є розширеним варіантом публікації Є. Барань (2019: 466–474).

² Детальніше про життєвий і творчий шлях, наукову діяльність та бібліографію праць див. привітання та некрологи І. Х. Товта, М. Петера, Л. Хадровича, А. Золтана, М. Капрала <https://sites.google.com/site/baltoslavica/balczkyemil> – 28.10.2019.

³ Про вплив зовнішніх чинників на формування особи майбутнього російськомовного поета та вченого детально описав Михайл Капраль (Капраль 2009: 10–20).

творчістю) попри те, що у свій час був найперспективнішим російськомовним поетом краю⁴. О. Г. Казак зауважив, що поетична діяльність Балецького в «часи угорського панування незаслужено залишалася без належної уваги» (sic!) (Казак 2012: 338). Завдяки науковим пошукам Михайла Капралю стало відомо про літературну творчість молодого Балецького (Капраль 2001: 28–40). Із нагоди 25-ї річниці смерті Еміля Балецького з ініціативи його учня Андраша Золтана та дослідника Михайла Капралю були зібрані в одне видання плоди літературної діяльності мовознавця: вірші, оповідання, художні переклади, фольклорні записи, а також статті з історії та із проблем слов'янських літератур. Це той ужинок, який з'являвся на сторінках підкарпатських газет і журналів між 1935 та 1943 роками, та твори із єдиної прижиттєвої збірки віршів (Балецький 1936) під назвою «Литературное наследие» (Балецький 2007)⁵.

1929 року Еміль Балецький вступив до Мукачівської російськомовної гімназії, по закінченні якої в 1937 році став студентом Карлового університету в Празі⁶, де протягом навчального року слухав лекції М. Вейнгарта, Й. Горака, Е. А. Ляцького. 1938 року частина території Підкарпаття, а в березні 1939 року увесь цей край знову ввійшов до складу Угорщини, це, ймовірно, і стало причиною того, що в 1939 році Балецький перевівся до Будапештського університету, який закінчив у 1943 році⁷. Зв'язок із батьківщиною підтримував і надалі: із 1939 року активно співпрацював із виданнями А. Бродія «Русская правда» і «Русское слово»; у 1940 році його обрано заступником голови «Спілки угро-руських

⁴ У статті Т. Міщур наголошено: «Балецький – поет, налаштований і близький до символістів, естет, він любить поетичний образ як самоцінність» (Міщур 2014: 143–144). Еміль Балецький заперечив припущення його студентів-вихованців, що він друкував вірші на початку 40-х років у закарпатських виданнях (Kiss 1998: 318–321; див. ще Капраль 2009: 10). Хоча його творчість здобула загальноросійського визнання (Тарасенков–Турчинський 2004: 62); згадують з-поміж інших і про переклади творів Шандора Петефі, виконаних Балецьким, які пропонувались і для вивчення у школах (Ур–Маляр 2012: 131–132).

⁵ Матеріал доповнено Барань–Комари 2009: 318–326.

⁶ З 1931 року у Празі виходила газета «Дневникъ» як орган місцевої російської діаспори під редакцією Володимира Колесникова. З 1935 року редакцію часопису перебрав С. Анталовський, залучивши до редакції найактивніших представників русофільського студентства, серед інших і Еміля Балецького (Куцов 2016: 15–16).

⁷ При згадці про дружбу Еміля Балецького та Федора Іванчова Роман Офіцинський неправильно указав на те, що Балецький був студентом філософського факультету Дебреценського університету (Офіцинський 2015: 31).

письменників», а з 1941 року став редактором літературної частини ужгородської газети «Карпаторусскій голось». Університетський період значно вплинув на формування світогляду студента – «на початку 40-х років він змінює своє переконання – переходить у табір русинофілів, стає в ряди місцевої інтелігенції, яка свідомо формує всі умови для функціонування русинської нації в Угорській державі, вирішує проблеми, пов'язані з мовними питаннями, проблемами школи» (Капраль 2000: 371). У цей час багато молодих поетів-русофілів, які навчалися у Будапешті, під впливом Е. Балецького переходять до табору русинофілів (детальніше про це див. Ташкович 2009б: 252–253). Цей період став завершальним у літературній діяльності Балецького⁸ – відтак він починає активно займатися мовознавчими питаннями, обґрунтовує необхідність використовувати місцеві говори у формуванні русинської літературної мови, закликає інтелігенцію вживати народну мову, «бо нынѣ уже не есть чого стыдатыся своего народного языка..., народный языкъ все буде истновати» (Балецкий 2007: 157–158). Активні контакти з редактором журналу «Литературна Недѣля» Іваном Гарайдою спонукали студента Будапештського університету друкувати русинською мовою результати розвідок про рідні йому говірки в цьому журналі між 1942 та 1943 роками⁹. Окрім цього, мовознавчі статті з'явилися і на сторінках журналу «Зоря». «Русинський період» між 1942 та 1943 роками умовно відносимо до першого етапу наукової діяльності Еміля Балецького.

Саме в цей час увагу молодого науковця, учня відомих угорських славістів Яноша Меліха, Ласло Гадровича та Іштвана Кнежі, привернула діяльність Євменія Сабова. Перша мовознавча стаття-рецензія має назву «Євменій Сабовъ і наша діалектологія» (1942а: 89–92). Автор особливо цінує заслуги, за його словами, «самоука» Євменія Сабова, який своєю діяльністю прославився не лише на своїй батьківщині, а й за кордоном. «Хрестоматія церковно-славянскихъ и

⁸ Таємний зв'язок з Музою він зберіг у глибині душі на все життя, – про це свідчать його доповіді, прочитані на угорському радіо, глибоке розуміння ним літератури (Pavlovszky 2009: 29).

⁹ Правописну форму, яку використовував Е. Балецький і на ґрунті якої тогочасна інтелігенція мала на меті створити окрему літературну мову східних слов'ян Угорщини, В. Сугоняк називає «вимушеною, штучною, анахронічною» (Сугоняк 2017: 47). Іншої думки дотримуються В. Німчук та Н. Пуряєва про тогочасну правописну форму, які, указуючи на цінність «Граматики руського языка» Івана Гарайди, зазначають, що вона «відображає фонетико-граматичну систему місцевих українських говорів» (Німчук–Пуряєва 2004: 536).

угрорусскихъ церковныхъ памятниковъ съ прибавленіемъ угрорусскихъ народныхъ сказокъ на подлинныхъ нарѣчіяхъ» (Унгварь, 1893) викликала особливий резонанс у наукових колах, найвизначніші дослідники, як А. Годинка, І. Панькевич, Ф. Пастрнек, О. Петров та ін. позитивно відгукнулися на цю важливу з позиції місцевої діалектології працю. Автор статті-рецензії закликає продовжувати благородну справу.

У статті «Самозвукъ *ö* въ бережскомъ говорѣ» (1942б: 222–224) Е. Балецький мав на меті доказати, що *ö* (губний, середнього підняття, переднього творення) не є запозиченим голосним у березьких говірках, цей звук розвинувся незалежно від впливу угорської мови, хоча й зустрічається доволі часто в угорських запозиченнях, які адаптувалися до фонетичних законів березьких говірок. Своє твердження автор аргументує так: «у березьких говірках голосний *ö* розвинувся з *e* або *é* під впливом наступного лабільного звука *v* (*u*). Голосні *e* або *é* лабілізувавшись, у вимові наблизились до *ö*. Отже, фонетична зміна відбулася ось таким чином: $e > é > ö$. Для прикладу подано слова з рідної авторові чинаддівської говірки: *d/öunaĵa* ‘дивна’, *d/öuĵat* ‘дев’ять’, *der/öula* ‘деревля’, *ĉ/öudör* ‘жеребець’ та ін.

Автор висловлює своє критичне ставлення до літературної діяльності місцевих підкарпатських письменників у публікації «Литература и народный языкъ», зазначаючи, що «наші письменники здебільшого вчать писати про життя народу не завдяки безпосереднім спостереженням за його життям та мовою, а з книжок» (Балецький 1942в: 263). Він наводить уривки з віршів місцевих поетів, перекладених не місцевою і не великоруською мовою. Дослідник закликає до використання народної мови, яка є близькою та зрозумілою і письменникам, і читачам, адже молоде покоління літераторів хоче служити народові, тому вони мають писати мовою народу. «Народної мови не потрібно соромитися», – зазначає автор (там же, 264).

Кілька заміток присвятив Е. Балецький дослідженню етимології слів. У праці «Про болгаризмы въ нашихъ говорахъ» (Балецький 1943а: 34–36) наведено слова, які, на його думку, є болгарськими запозиченнями в рідних йому говірках. До прикладу: *baltag* < болг. *балтакъ*, *ĉetavujj* < болг. *читавъ*, прислівник *tverdo* в значенні ‘дуже’ зустрічається також лише в болгарських виразах; сюди належать і форми дієслова *imaju*, *imas*, *imat* замість *taju*, *tájes*. Подібно до болгарської, у говірках є метатеза у формі теперішнього часу дієслова *puté*: *pud’u*, *pud’es*, *ped’eme*, *pud’ete*, *pud’út’*. Балецький дотримується думки Г. Стрипського та І. Панькевича про те,

що русини перейняли болгаризми ще в Семигороді, звідки, очевидно, і принесли їх на сучасну територію свого проживання. Спробі етимологізації ороніма *Vihorlat* присвячена окрема стаття (Балецький 1943б: 93–94). Автор, зіставляючи погляди різних дослідників, серед них І. Панькевича, Н. Драгана, Й. Мартінки та інших, пропонує власне вирішення походження ороніма *Vihorlat*: мабуть, варто шукати спільні риси з південнослов'янськими назвами *Bulat*, *Vuřat*, *Jurat*.

У праці «Про походження слова *оурикъ* (*urék*) вь донаційной грамотѣ грушовского монастыря зь 1404-ого року» (Балецький 1943в: 119–120) автор порушує проблему етимології слова *оурикъ* (*urék*), яке зафіксовано в найдавнішій збереженій пам'ятці, написаній 1404 року. Дослідник цієї грамоти О. Петров, а також Ф. Тихій відносять слово до гунгаризмів, що побутують у марамороських говірках. Балецький має на меті довести, що це слово ввійшло у текст грамоти посередництвом румунської мови. Своє твердження він аргументує такими фактами: угорське слово *örök* у формі *urék* не вживається на українській етнічній території; угорське *ö* в запозичених словах перейшло в *é*, *ê* (рідше в *i*), в кінці слова дало дифтонги *uw–üw–iw*; голосний *ö* в румунській найчастіше перейшов в *u*; румунське *uric* < уг. *örök*, *urichis*, *uricas* < уг. *örökös* широко розповсюджені в румунській мові. Писарем донаційної грамоти був румун, який добре знав марамороські українські говори, а можливо, був білінгвом.

У замітці «Народнѣ назвы частей рѣки» (Балецький 1943г: 131–132) автор доповнює дослідження П. Сніжника та К. Галаса про народні назви частин річок власними матеріалами з рідного Чинадієва. До прикладу: *нора* – місце, звідки вода витікає із землі; *билибънь* – місце, де вода дуже глибока; *гать* – місце, де воду загатили; *островбань* – назва поля при ріці. У статті «Про походження назви Бужора» (Балецький 1943г: 167–168) назву гори Бужора автор виводить з румунського *bujor* (Раеоніа), яке в свою чергу походить зі слов'янського *božurъ* < *boğъ*. У цьому ж номері журналу «Літературна Недѣля» автор розглядає наслідки давніх а-основи та й-основи в українській мові та рідних йому говірках.

Замітка «Одно морфологическое явище (а-пнѣ ~и-пнѣ)» (Балецький 1943д: 168) автор виклав свої спостереження про взаємодії у відмінюванні іменників жіночого роду з колишніми основами на *-ā* та *-ī*. Замітка вийшла з друкарським браком (уживано «тире» замість «дефіс», тому В. Сугоняк подала відкоректований нею текст замітки зі збереженням її правописних рис, але з усуненням технічно-

друкарських вад, сформулювавши тези, які впливають з аналізу Балецького (Сугоняк 2017: 48–49).

У журналі «Зоря» була опублікована стаття про походження голосного *ii* в чинадіївській говірці (Балецкий 1943e: 525–538). Згідно зі спостереженнями Балецького, у південнокарпатських говорах звук *ii* (заокруглений, вузький звук високого підняття, переднього творення) існує не лише як рефлекс праслов'янських *o*, *e* в закритому складі, але часто вживається на місці звука *u*, на місці угорських звуків *ó*, *ö*, *u* в запозичених словах та, як наслідок лабілізації, на місці старослов'янських голосних *ě* та *i*. Спираючись на велику кількість наукових досліджень, автор подає інформацію про випадки вживання голосного *ii* в різних регіонах березької говірки. Підсумовує результати своїх розвідок тим, що збережений в одній з українських говірок Закарпаття голосний *ii* має велике значення в процесі поділу говорів з позиції фонологічної географії.

1943 року Е. Балецький захистив докторську дисертацію «Szabó Eumén Orosz nyelvtanának hangtana» [Фонетика русскоѣ грамматики и читанки Евменія Сабова]. Того ж року окремим зошитом вийшла ця праця у серії видань „Szláv Filológiai Értekezések” за підтримки Подкарпатського общества наук та Наукового інституту графа Пала Телекі в Королівському університеті ім. Петера Пазманя в Будапешті (Балецкий 1943e). Дисертація написана угорською мовою, обсягом 48 сторінок, вона складається з переднього слова і таких розділів: «Євменій Сабов», «Руська граматика та хрестоматія», «Система голосних звуків», «Нескладотворчі *i* (*v*) та (*j*)», «Система консонантизму», анотація русинською мовою «Фонетика русскоѣ грамматики и читанки Е. Сабова» та зміст. Частина цього дослідження вийшла друком у журналі «Зоря» (Hajnal) (1942г: 336–350) під назвою «Языкѣ грамматики Е. Сабова зъ 1890-го року», а деякі розділи публікувалися окремою статтею (Балецкий 1943e: 525–538). Коротко подамо зміст дисертаційної роботи Е. Балецького.

У вступі автор обґрунтовує вибір теми: науковим дослідженням русинських граматик майже не займалися, очевидно, тому, що їх створювали для шкільного навчання. Розмовна мова галицьких та підкарпатських русинів була схожою, однак підкарпатські письменники в кінці ХІХ століття ще використовували історико-етимологічний принцип правопису, а галицькі русини у той час користувалися вже фонетичним. Автор мав на меті зіставити правила вимови Хрестоматії Сабова з особливостями місцевої говірки. Окрім

розгляду фонетики аналізованого видання, дослідник показав специфіку фонетики підкарпатських говорів.

За словами Балецького, Євменій Сабов хотів укласти граматику «угорско-руського літературного язика», не відхиляючись від головних засад «общерусского літературного язика». Тому не дивно, що утворилася суміш церковнослов'янської, великоруської та місцевої малоруської мов. Спираючись на твердження галицьких мовознавців, Балецький називає таку суміш штучною мовою, якою намагається розмовляти підкарпатська інтелігенція. Свою граматику Сабов написав двома мовами: русинською та угорською для навчання русинської мови вихованців гімназій, у тому числі й угорськомовних учнів. Ідеться не про власноруч створену граматику, матеріал для якої черпав Сабов із шести раніше укладених граматик. Балецький упевнено констатує, що Є. Сабов, на противагу припущенням рецензентів, був прихильником використання у навчанні місцевої вимови. До лексичного складу аналізованих видань, окрім церковнослов'янських та великоруських лексем (*вертоградъ, токмо, паче, капище, агнецъ, младенецъ, однажды, скудный, грусть, пренебреженіе*), увійшли слова місцеві (*справоватися, робити, окремышно, змагайтеся, сокотити, айно, хата, чудоватися*), також тут мають місце і угорські запозичення (*хосенъ, тинта, вармедя, ярашь, гровфъ, солгабировъ*).

Далі Балецький переходить до розгляду та аналізу голосних і приголосних звуків, указуючи на результати давніх рефлексаций. Велику увагу приділено характеристиці фонетичних явищ підкарпатських говорів, властивих одночасно малоруській (тобто українській) мові.

Голосні звуки граматики Є. Сабов поділяє на тверді і м'які. До твердих відносить голосні *а, ѧ, о, у, ы*; до м'яких – *я, е, ё, ю, и, ѳ, ѵ*. Згідно з класифікацією Сабова, Балецький рекомендує таблицю голосних. У таблиці №2 представлено класифікацію голосних звуків підкарпатських українських говірок.

Таблиця №1 Класифікація голосних згідно з даними Є. Сабова

Піднесення	Велярні		Палатальні	
	лабіальні	нелабіальні	лабільні	нелабіальні
високе	<i>и</i>	<i>у</i>	<i>(ii)</i>	<i>i</i>
середнє	<i>о</i>			<i>е</i>
низьке	<i>ѧ</i>	<i>а</i>		<i>е</i>

Таблиця №2 Класифікація голосних Е. Балецького

Піднесення	Велярні		Палатальні	
	лабіальні	нелабіальні	лабіальні	нелабіальні
високе	и (<i>ï</i>)	у	й	і
середнє	о		(<i>ö</i>)	е
низьке	ǎ	а		е (<i>ê</i>)

Для підкарпатських говірок характерно, що голосні *о*, *е*, *и*, *і* часто знаходяться в закритій формі: *ô*, *ê*, *ï*, *î*. Кожний звук розглядається окремо. Голосний *о*, згідно із поділом Сабова, вимовляється двояко: у ненаголошеній позиції подібно до угорського голосного низького піднесення *а*, у наголошеній – як лабіальний *о*. Балецький розрізняє два типи артикуляції: 1. відкритий (mid-back-wide) *ǎ* до прикладу: *h/ǎdenka*; закритий (mid-back-narrow) *o*: *hod/enka*. Однак, зауважує Балецький, не варто узагальнювати, що в наголошеній позиції *о* вимовляється як *ǎ*, у ненаголошеній – як *о*. У граматиці Сабова голосний *о* має різне походження:

1) від праслов. *o*: *коло*, *колесо*, *около*, ц.-сл. **КОЛО**, діал. *kolo*, *k/ǎlesǎ*; *ходити*, ц.-сл. **ХОДИТИ**, діал. *chod/ete*; *восемь*, *осьмый*, ц.-сл. **ОСМЬ**, **ОСМЪ**, діал. *v/ïis'am*, *v/os'muj*; *Богъ*, ц.-сл. **БОГЪ**, діал. *büh*, під впливом церковнослов'янської форми *bǎh*; *толь*, *только*, слов. **ТОЛЬ**, діал. *t/ïil'kǎ* і т.д.;

2) від праслов. *ъ*: *пѣсокъ*, ц.-сл. **ПѢСЪКЪ**, діал. *pis/ǎk*; *ротъ*, gen. *pta* і *rota*, ц.-сл. **РЪТЪ**, діал. *rǎt*; *сонъ*, ц.-сл. **СЪНЪ**, діал. *sǎn*;

3) на місці південно- та західнослов'янських *je* на початку слова: *осень*, ц.-сл. **ЮСЕНЬ**, діал. */osiñ*; *олень*, ц.-сл. **ЮЛЕНЬ**, діал. */oliñ*; *одинъ*, *одинако*, ц.-сл. **ЮДИНЪ**, діал. *jed/en*. Діалектна форма *jed/en* зустрічається в більшості регіонів Підкарпаття, окрім гуцульської говірки, де побутує форма *ǎd/en*. У Сабова п'ять разів зустрічається східнослов'янська форма *одинъ*, в інших випадках церковнослов'янська форма *единъ*;

4) у русинській мові після шиплячих *ж*, *ч*, *ш* та *ј* голосний *е* перейшов у голосний *о*, якщо наступний склад не був палатальним: *žona*, *ršono*, *čolovik*, *joho*. Сабов непослідовно вживає голосний *о*, деколи вдається до форм церковнослов'янської мови, до прикладу, *его*, *ему* замість *його*, *йому*;

5) у запозичених словах на місці *о* зустрічається також *o*: посередництвом угорської мови потрапила до русинської слово *поц/aroš*, посередництвом польської перейшов у східнослов'янські мови

іменник *grіш, grоші* (пор. нім. *groschen* > пол. *grosz*¹⁰ > рос. *grош*); *пробовати* з німецького *proben* закріпилося посередництвом угорської *próbal*, вживається у формі *proϋbalou/ate* та ін.

Євменій Сабов зазначив, що голосний *e* на початку складу вимовляється подібно до угорського *je*, а після приголосних – як угорський голосний *e*. Згідно із дослідженнями Балецького, голосний переднього ряду середнього піднесення *e* упродовж тривалого історичного періоду перетворився в інші звуки:

1) голосний *e*, що має давнє етимологічне походження або походить з давнього *ь*, у позиції перед наступним м'яким голосним та внаслідок звукової сингармонії перейшов у голосний *ê*, тотожний голосному *e*;

2) давній етимологічний голосний *e* у закритому складі так само, як і голосний *o*, у деяких підкарпатських говорах, перейшов у *u*, *ï* та *i*. Однак у Сабова відсутня вказівка на це звукове явище;

3) після шиплячих *ж, ч, ш* та *ј* голосний *e* перейшов у *o*;

4) у складі суфікса *-ьje* в кінці слова голосний *e* перейшов в *a*. У Сабова це явище спостерігається тільки в топонімі *Ясѣня* (< **jasen-ьje*);

5) перед м'якими голосними давній етимологічний *e* перейшов у закритий голосний *i*. У Сабова це явище зустрічається тільки в слові *ясѣнь, Ясѣня*.

Балецький робить висновок, що результати переходу *e* в інші голосні як явище народної вимови спостерігається в граматиці Сабова досить рідко. Найчастіше відбито вплив церковнослов'янської та російської мов.

Голосний переднього ряду високо-середнього піднесення *é* з більшим наближенням до середнього піднесення є характерною рисою не лише підкарпатських говорів, але однією з головних прикмет української мови взагалі. У граматиці Сабова спостерігається на місці церковнослов'янського *и*, наприклад, *лице* < ц.-сл. **лице**, діал. *lèc/e*; *зима* < ц.-сл. **зима**, діал. *zèmt/a*; *миска* < ц.-сл. **миса**, діал. *mleska* та у формах інфінітива *гребсти, лѣзти, заперти, исчезати, ревати, справоватися* тощо. Однак, якщо після нього не слідує голосний або *j*, то Сабов уживає голосний *i*, наприклад, *костію, другій*. У звукосполученнях *ку, ну, чу* вживається тільки *e*: *покидати* < ц.-сл. **кыдати**, *гибель* < ц.-сл. **гыбель** та

¹⁰ Нім. *Groschen*, як і польське *grosz*, етимологи виводять від чеського *groš* (див. Золтан 2004: 86).

ін. Голосний *é* зустрічається на місці голосного *i* в словах іншомовного походження: *тинта*, діал. *t/enta* < уг. *tinta*, *солгабировъ*, діал. *sołgaberyũ* < уг. *szolgabíró*. Голосний *i* Сабов позначає чотирма різними способами:

- 1) голосним *ѣ*: *ѣтеръ*;
- 2) голосним *i*: *сіе*, *Марія*;
- 3) один раз голосним *у* в слові *муро*;
- 4) голосним *и*: *кони* (рл. пом.), *мои* та ін.

У граматиці Сабова голосний *i* наявний у таких випадках:

1) на місці давнього *ѣ*, що Сабов пише як *-ji* та *-i* згідно із правилами русинської вимови: *ѣсѣ* – *vszji*, *ѣсти* – *jiszti*, *объѣдати* – *objidati*, *дѣѣ* – *hgyi*, *дѣло* – *gyilo*, *лѣто* – *lito*, *тѣло* – *tyilo*, *ѣтеръ* – *viter* та ін.;

2) на місці етимологічного голосного *e* під впливом місцевих говірок зустрічається *i*: *Маѣї*, ц.-сл. *маѣи*, діал. *Mat'ij*, *соловѣї* (**solvěj*), рос. *соловей*, діал. *solov'ij*, *ясѣнь*, *Ясѣня* (**jasenъ*), діал. *j/asiñ*, *j/asiñ/a* (гуц. діал. *j/asiñ/e*);

3) на місці давнього *i* (*и*), який у русинській звучить як *e*, лише рідко вживається голосний *i*: *злодѣѣ* (рл. пом.), ц.-сл. *зълодѣи* (*zyloději*), діал. *zl/odiji*, хоч на думку Сабова в іменниках у формі множини з м'яким кінцевим приголосним потрібно писати голосний *i* (*и*): *кони*, *словари*, *двери*;

4) голосний *i* Сабов вживає в запозичених словах на місці *i*: *линія* < нім. *linie*, *библія* через посередництво латинської *biblia* з грецької *βιβλίου*.

В українській мові вже у XIV столітті злилися голосні *é* та *у*, однак більшість підкарпатських говірок, окрім гуцульських, зберегли голосний *у* [*u*]. Покликаючись на працю Г. Геровського, Балецький зазначає, що цей звук слугує для розрізнення підкарпатських говірок від інших малоросійських. У підкарпатських говірках голосний *у* [*u*] зустрічається не лише на місці давніх *у* [*ы*], а й після приголосних *ж*, *ч*, *ш*, так, як і в білоруській, польській та східноболгарській мовах; після задньоязикових *г*, *к*, *х*; рідко на місці давнього *о* в закритому складі, а також на місці давнього *i*.

У граматиці голосний *у* [*u*] спостерігається в таких випадках:

1) на місці давнього *у* [*ы*]: *быкъ*, ц.-сл. **БЫКЪ**, рос. *бык*, укр. *бик*, діал. *бук*; *дымъ*, ц.-сл. **ДЫМЪ**, рос. *дым*, укр. *дим*, діал. *дут*; *сынъ*, ц.-сл. **СЫНЪ**, рос. *сын*, укр. *син*, діал. *суп*; *мы*, *вы*, ц.-сл. **МЫ**, **ВЫ**, рос. *мы*, *вы*, укр. *ми*, *ви*, діал. *ту*, *ву*; *жены* (називний відмінок множини), ц.-сл. **ЖЕНЫ**, рос. *жены*, укр. *жони*, діал. *ž/āпу*;

2) у складі звукосполучення *yj* [uj] у Сабова зафіксовано *y* [u]: *мыю, крыю, вью, innyй, шестый, садьмый, осьмый, хромый, слъный, густый, крутый, молодой, простый, святой, дневный, родный* і т.д. Під впливом російської мови в граматиці тричі вжито *oj* замість *yj* [uj] у словах *ною, ноешь* (хоч у формі наказового способу *ный, ныйте*), *кой*, ц.-сл. **кый**, діал. *kej, kuj*;

3) *y* [u] засвідчено в кількох запозичених словах: *цынтарь* (укр. *цвинтарь*, пол. *stentarz*, слц. *cintorin*) < лат. *coemeterium*, гр. *χομητήριου*; *рыцарь* < пол. *rycerz* < нім. *ritter*.

Вимову голосного *y* Є. Сабов ототожнює з вимовою угорського *u*. У закритих складах на місці *o, e* Сабов не дає інформації про вживання голосного *y*. Однак у зустрічається на місці давніх *u* (оу): та **ж, ъж**. Зокрема:

1) на місці давніх *u* (оу): *ухо*, ц.-сл. **оухо**, діал. /*uchâ, v/uchâ*; *буква*, ц.-сл. **БОУКВА**, діал. *b/ukva*; *чудоватися*, ц.-сл. **ЧОУДИТИСА**, діал. *č/udouates'a*; *буря*, ц.-сл. **БОУРА**, діал. *b/úr'ja*;

2) на місці давніх **ж, ъж**: *угорскій*, ц.-сл. **ЖРИНЪ**, д.-рус. *угрь, угринь, угорскій*; *гуся*, ц.-сл. **ГЖСЪ**, діал. *h/us'a*; *дубрава*, ц.-сл. **ДЖБРАВА**, рос. *дубрава*, укр. *дуброва, діброва*, діал. *dubr/âva*;

3) у запозичених словах рідко зустрічається голосний *y* замість іноземного *u*: *рандеву* < франц. *rendez-vous*; *гуня*, діал. *h/ийа*, давньорус. *гуня* < гр. *γούνα* або *gynna*; *дюгнути*, діал. *d/ugnute, d'ug* < рум. *diug, diugines, d'uglui* < уг. *dög*.

Вимову русинського голосного *a* Є. Сабов ототожнює з вимовою угорського *á*. У граматиці голосний *a* вживається на місці:

1) церковнослов'янського **а**: *дати*, ц.-сл. **ДАТИ**, рос. *дать*, діал. *dat/e*; *ясли*, ц.-сл. **ЈАСЛИ**, діал. *j/asli*; *баба*, ц.-сл. **БАБА**, діал. *b/aba*; *гораздо*, ц.-сл. **ГОРАЗДЪ**, рос. *гораздо*, діал. *hor/azd*.

2) церковнослов'янського **ѡ, ѡа**: *тяжкій*, ц.-сл. **ТАЖЬКЪ**, рос. *тяжкій, тяжёлый*, діал. *č'ašk/ej*; *имя*, ц.-сл. **ИМА**, діал. *étŋ/a*; *ягня*, діал. *jaŋŋ/a*; церковнослов'янський постфікс **-са**, діал. *-s'a*: *журитися, чудоватися, дивитися, справоватися, крытися, зайтися, закотитися* та ін.;

3) у словах іншомовного походження на місці *a* та угорського *á*: *гарцуютъ* < пол. *harcować*; *газда* < уг. *gazda*; *ярашь* < уг. *járás* та ін.

Окрему увагу Балецький приділяє аналізу нескладотворчих *ѵ* (ǔ) та *й* (j) (уг. *u* та *i*). Нескладотворчий напівголосний *ǔ* найчастіше можна знайти на місці губного *ѵ* після голосного або на місці приголосного *л*, який знаходиться в кінці складу, до прикладу: *уз/ау, ჯоутј, воук, skakaц* та ін. Сабов вживає губний *ѵ* після голосного: *церковъ* – *czerkavj*, *воловь* – *volav*, *кровъ* – *krov*. Приголосний *л*, що закриває склад, у Сабова лише у двох

випадках змінюється на *-v*: *взявся* та *изнурився*. Щодо напівголосного *ĭ*, на думку Балецького, важко встановити, де він вживається, бо в говірках вимовляють то як *ĭ*, то як *j*, а в інтервокальній позиції зникає і на його місці розивається *ÿ*: *d/oju* > *d/ou* > *d/оуи*, *m/aju* > *m/au* > *m/ауи*, *zn/aju* > *zn/au* > *zn/ауи* та ін. Напівголосний *ĭ* Балецький, як і Сабов, позначає приголосним *j*: 1. на початку слова перед голосним, до прикладу, *есть* – *jeszty*, діал. *je*; 2. після приголосного: *даи* – *dáj*, діал. *daj*; *нии* – *péj*, діал. *péj*; 3. між двома голосними: *моленіе* – *maleniје*, *счастіе* – *szčasztije*; 4. між дрижачим *p* та приголосним: *порядок* – *parjádok*, діал. *p/or'jádák*; 5. між лабіальним голосним та приголосним: *бью* – *bju*, діал. *bju*. Сабов доволі часто м'якість приголосних позначає приголосним *j*: *сѣно* – *szjino*, *рѣка* – *rjika*, та навіть тоді, коли відсутня м'якість вимови: *церковь* – *czerkawj*.

Щодо приголосних, уживаних у граматиці, Балецький зауважує, що там вимовляються такі ж звуки, що і в українській мові, за винятком аффрикат *dz*, *dž*.

Дзвінки приголосні *b, v, g, h, d, z, ž* Є. Сабов називає м'якими, глухі *p, f, k, ch, t, c, č, š, s, šč* – твердими, а сонорні *l, m, n, r* – плавними. Аффрикат *dz, dž* у граматиці не засвідчено, хоч у говорах вони є доволі часто: *dz'/ama*, *dzoizd/a*, *bl/udž'u*. У чинадівських говірках аффриката має *dž* палатальну вимову. Приголосний *ѳ* Сабов передає буквсполученням *fth*: *ѳеодоръ* – *Ftheodor*, у вимові *ѳ* (*f*): *акаѳистъ*, *Виѳелемъ*.

Таблиця №3 Класифікація приголосних згідно із даними Є. Сабова

			Задньоязикові, задньоязиковий проривний	Зубні	Огублені
шумні	проривний	глухі	k	t	p
		дзвінки	q	d	b
	щілинні	глухі	ch	s, š	f
		дзвінки	h	z, ž	v
	аффрикати	глухі		c, č, čš	
		дзвінки		dz, dž	
сонорні	носові	дзвінки		n	m
	плавні			l, r	

Приголосні *k* і *x* знаходяться на місці церковнослов'янських *k* і *ch*, як і в інших слов'янських мовах: *корень*, ц.-сл. *кора*, рос. *корень*, слв. *koreň*, укр. та діал. *k/oriň*; *ходитьи*, ц.-сл. *ходити*, рос. *ходить*, пол. *chodzić*, укр. та діал.

chod/ete. Глотковий *ɾ* зафіксовано лише в кількох словах іншомовного походження: *бигарь* – *bigárj*, діал. *beg/ari*; *газда* – *gázdá*, діал. *gazd/a*. Задньоязиковий *z* засвідчено там, де і в українській мові: *Богъ* – *Bah, Boh*, діал. *Bâh, Bûh*; *говоримъ* – *havarim*, діал. *hâu/ârete*. Палатальних приголосних *k', z' (k', g')* у Сабова не зафіксовано, однак у гуцульській говірці *k'* зустрічається на місці *t'*, а *g'* на місці *d'*: **СТЪНА** > *sk'in/a*, **ДЪДЪ** > *g'fidâ*.

Є. Сабов зазначає, що задньоязикові *z, k, x* у формі місцевого відмінка змінилися на *z', u', s'*: *Богъ* – *Бозъ*, *бокъ* – *боцъ*, *духъ* – *дусъ*. Явище другої палаталізації задньоязикових Сабов лише згадує, однак використовує форми російської мови: *человѣкъ*, *страхъ*, *тревогъ*. Наслідки першої палаталізації не лише згадано, а й підтверджено прикладами в кличному відмінку іменників із кінцевим задньоязиковим: *Богъ* – *Боже*, *человѣк* – *человѣче*, *духъ* – *душе*.

Назальний *n (n)* у граматиці зафіксовано на місці праслов'янського *n*: *знати*, ц.-сл. **ЗНАТИ**; *рана*, ц.-сл. **РАНА**, *нога*, ц.-сл. **НОГА**. Під впливом місцевих говірок зустрічається епентетичний *n* після лабіального *mj*: *время* – *vremnyâ*, *стрема* – *sztremnyâ*. Під впливом епентетичного *n* утворилася форма родового відмінка однини *мня* особового займенника *я* у говірках: **МА** > *mja* > *mîa* > *îa*.

Дрижачий *r* зафіксовано на місці праслов'янського *r*, який може бути твердим (*яворъ, одръ*) або м'яким (*царь, ноздря*). Після м'якого дрижачого *r'* у вимові часто звучить *i*: *сар'і, z/adar'і, tchîir'і*, а в позиції перед голосним іще звучніше – *nîzdr'îa, c/ar'îa, b/ur'îa*. М'який дрижачий *r'* властивий підкарпатським українським говорам. Покликаючись на результати досліджень О. Броха, Г. Геровського, І. Верхратського та І. Панькевича, Балецький наголошує на строкатості вимови приголосного *л (l)*. У Сабова розрізняються два види *л* за походженням: 1) праслов'янський: *село*, ц.-сл. **СЕЛО**; *лѣто*, ц.-сл. **ЛѢТО**; *лоза*, ц.-сл. **ЛОЗА**; 2) епентетичний *л*: *корабль, земля, люблю, ломлю, трафлю* та ін.

Передньоязикові *d* і *t* знаходяться на місці праслов'янських *d* і *t*: *десять*, ц.-сл. **ДЕСАТЬ**; *младенець*, ц.-сл. **МЛАДЬНЬЦЬ**; *котелъ*, ц.-сл. **КОТЬЛЪ**. У граматиці Сабова, як і в російській мові, на місці давніх **tj* наявний *ч*, а на місці **dj* – *ж*: *ночь, хожу*. У церковнослов'янствах – *жд*: *надежда, сопроводати*. У підкарпатських говорах на місці **dj* засвідчено то *ж*, то *дж*: *s/aža, meža*, але *ch/odž'u, mol/odžej*. Фрикативні *ш, з* у граматиці, як і в говорах, можуть бути м'якими або ж твердими, походять від давніх *s, z*: *восемь*, ц.-сл. **ОСМЪ**, **ОСМЪ**, діал. *v/îs'am, v/os'tujj*; *сѣно*, ц.-сл. **СѢНО**, рос. *сено*, діал. *s'/inâ, s'/îâ*; *звонъ*, ц.-сл. **ЗВОНЪ**, рос. *звон*, діал. *dzvîin*. Приголосні *s', z'*

у підкарпатських говорах у вимові подібні до російських відповідників. У давньоруській мові приголосні *š*, *ž* були м'якими. Вони стверділи в більшості українських говорів. У граматиці *š*, *ž* зустрічається там, де і в більшості східнослов'янських мов: *чаша*, ц.-сл. *чаша*, рос. та укр. діал. *č/aša*; *кожа*, рос. та укр. діал. *k/aža*; *нашъ*, *вашъ*, рос. та укр. діал. *naš*, *paš*. Приголосний *ц* у граматиці Сабова непалатальний, як і в російській мові: *отець*, ц.-сл. **отъць**, діал. *ot/ec'*; *конецъ*, ц.-сл. **конъць**, рос. *конец*, діал. *kon/ec'*; *тройца*, рос. *тройца*, діал. *tr/ojcs'a*; *курица*, рос. *курица*, діал. *k/urecs'a*. Наведено кілька прикладів із м'яким *ц'*, притаманним українській мові: *пятнадцять*, *отцёмъ*, *отцёвъ*. Наслідки другої палаталізації простежуються лише в одному випадку: *бокъ* > *боцъ*.

Шиплячий приголосний *ч* вживається то як твердий, то як м'який. Первинно *ч* був м'яким. Під впливом церковнослов'янської мови Сабов уживає м'який знак: *лучь*, ц.-сл. **лоуць**; *врач*, ц.-сл. **врачь**. Приголосний *ч* у граматиці походить від 1. праслов'янського *č*: *чело*, ц.-сл. **чело**, діал. *čol/a*; *пчела*, ц.-сл. **бъчела**, діал. *pčol/a*; 2. від східнослов'янського *č*, який утворився від звукосполучення **tj*: *чудо*, ц.-сл. **чудо**, діал. *č/uda*; *чужий*, ц.-сл. **штоуждь** (**čudjo*), діал. *čiž/ej*, *čiž/yj*. Губні *п*, *б* походять, як і в говорах, від праслов'янського *p*, *b*: *пять*, ц.-сл. **пать**, діал. *pjat'*; *кропити*, ц.-сл. **кропити**, діал. *krop/ete*; *Господъ*, ц.-сл. **господъ**, діал. *h/ospod'*; *добрый*, ц.-сл. **добръ**, діал. *d/âbryj*; *гробъ*, ц.-сл. **гробъ**, діал. *hriib*. Приголосний *в* походить від праслов'янського *v*: *голова*, ц.-сл. **глава**, діал. *holov/a*; *вторый*, ц.-сл. **въторъ**, у говірках лише в слові *vüt/ârâk* є сонорний *в*. Глухий приголосний *ф* наявний, як і в українській мові, лише в словах іншомовного походження: *фехтовати* < нім. *fechten*, *трафити* < нім. *treffen*. Носовий *м* походить від праслов'янського *m*: *ломити*, ц.-сл. **ломити**, діал. *ɫom/ete*; *домъ*, ц.-сл. **домъ**, діал. *dûm*; *яма*, ц.-сл. **яма**, діал. *j/ama*. У сполученнях **pj*, **bj*, **vj*, **fj*, **mj* епентетичний *л* знаходимо там, де в східнослов'янських мовах: *земля*, *ступлю*, *люблю*, *кораль*, *поздравляю*, *плавлю*, *трафлю*, *ломлю*. Балецький не погоджується з думкою Сабова, що після приголосних *б*, *в*, *м*, *п*, *ф* може стояти звукосполучення *лю* через те, що наявність епентетичного *л* залежить не від наступного голосного, а від **j*.

Дзвінки асимілюються з наступними глухими та навпаки: *бабка* – *банка*, *вторникъ* – *фторникъ*, *мяккій* – *мяхкій*, *гладкій* – *глаткій*, *ложь* – *лошь*, *дерзкій* – *дерскій*. Сабов дотримується великоруської вимови, позаяк у підкарпатських говорах приголосний *в* вимовляється як *ɨ*, а не як фрикативний *ф*: *ne čot'/iɥ hâ ɥrustete*.

На місці давніх звукосполучень **tort, *tolt, *tert, *telt* Сабов дотримується східнослов'янських форм, зберігаючи повноголосся: *морозъ*, ц.-сл. **мразъ** (**morzъ*), пол. *mroz*, сх.-сл. *мороз*; *голова*, ц.-сл. **глава** (**golva*), пол. *głowa*, сх.-сл. *голова*; *черево* ц.-сл. **чръво** (**červo*), сх.-сл. *черево*; *берегъ*, ц.-сл. **брѣгъ** (**bergъ*), пол. *brzeg*, сх.-сл. *берег*; *молоко*, ц.-сл. **млѣко** (**melko*, нім. *Milch*), пол. *mleko*, сх.-сл. *молоко*. Однак простежується значний вплив церковнослов'янської мови: на місці звукосполучень **tort, *tolt* виступає церковнослов'янський *trat, tlat*: *гласъ*, ц.-сл. **гласъ**, *ветроградъ*, *Седмоградъ*, ц.-сл. **градъ**; *страна*, ц.-сл. **страна**, *награда*, ц.-сл. **страна**, *храбрость*, ц.-сл. **храбръ**, *младшій*, ц.-сл. **младъ**, *сладкій*, ц.-сл. **сладъкъ**, *врата*, ц.-сл. **врата**. Церковнослов'янські форми *trat, tlat* знаходимо у творах підкарпатських письменників Михайла Лучкая, Василя Довговича та Івана Фогарашія.

Східнослов'янські форми є на місці звукосполучень **tьrt, *tьlt, *tьrt, *tьlt*: *верхъ*, ц.-сл. **врѣхъ**, (**vьrchъ*), сх.-сл. *верх*, діал. *vèr'ch*; *первый*, діал. *peršej* (можливо, що утворилося під впливом польського *pierwszy*); *желтокъ*, ц.-сл. **жълтъ** (**žyltъ*), рос. *желток*, діал. *žout/âk*; *полный*, ц.-сл. **плънь** (**rylnъ*), рос. *полный*, діал. *p/ounyj*; *чѣмъ*, ц.-сл. **чълнь** (**čьlnъ*), рос. *чѣм*, діал. *čou/en*; *волна*, ц.-сл. **влъна** (**vьlna*), д.-рус. *вълна*, рос. *волна*, діал. *ц/оцна* 'вовна'; *горло*, ц.-сл. **гръло** (**gьrlo*), рос. *горло*, укр. *гирло* 'гирло річки', діал. *hert/anka, hyrt/anka, hyrl/â*; *долгъ*, ц.-сл. **дългъ** (**dьlgъ*), рос. *долг*, діал. *douh*; *столъ* (**stьlpъ*), рос. *стол*, діал. *stoupr*.

У випадку давніх звукосполучень **trьt, *tlьt, *trьt, *tlьt* Сабов дотримується форм російської мови: *кровь*, ц.-сл. **кръвь** (**kry*, форма род. в. *krъve*, форма знах. в. *krъвь*, з якого пізніше утворилася форма називного відмінка *krъвь*), діал. *kroï*, форма род. в. *kyro/e* або *kr/oule*; *дрожати*, ц.-сл. **дръжати**, рос. *дрожать*, діал. *dryž/ate*, *яблоко*, ц.-сл. **яблѣко**, рос. *яблоко*, діал. *j/ablykâ*; *слеза*, ц.-сл. **слъза** (**slъza*), рос. *слеза*, діал. *slyz/a*; *крестъ*, ц.-сл. **кръстъ**, рос. *крест*, діал. *chrest*. Наведені приклади є свідченням того, що вплив місцевих говірок тут відсутній. У давніх звукосполученнях **ort, *olt* на початку слова у східнослов'янських мовах під впливом спадної звучності утворилися форми *rat, lat*. Саме цієї форми дотримується Сабов, наслідуючи церковнослов'янську мову, а, можливо, й російську, де в результаті акання утворилися форми, які збігаються з формами церковнослов'янської мови, до прикладу, *развалины, распнятый, раздѣленіе, различіе, развращенный, разумъ*, ц.-сл. **раз-** (**orz-*), рос. *раз-*, укр. та укр. діал. *roz*: *r/ozum, rozd'ilete, rozn'est!*;

работникъ, работати, работаніе, работа, ц.-сл. **РАБЪ, РАБОТА**, (*orbъ), рос. *работа, работать, рабочий*; діал. *rab*, але *rob/âta, rob/ete, rob/ütnek*; *расти*, ц.-сл. **РАСТИ** (*orsti), рос. *расти*, діал. *rost!*; *равнина, равный*, ц.-сл. **РАВНЬ** (*orvnyъ), рос. *равный, равнина*, діал. *r/inujj (rovnujj > ručnuj > runujj)*. У граматиці подекуди відчувається вплив місцевих говірок: *робота, робити, рости, ровно, равнина*.

У звукосполученнях *ки, ги, хи* відповідно до правил правопису граматики виступає голосний *e*, до прикладу: *гибель*, ц.-сл. **ГЫБЕЛЬ**, діал. *roh/ebil', roh/yubil'*; *высокій*, рос. *высокий*, укр. *високий*, діал. *vys/âk!j, vys/âkujj; гръхи*, рос. *грехи*, укр. *гріхи*, діал. *hrich/e, hrich/y*. Балецький зауважив, що в гуцульських говірках і на території між річками Латорця та Уж зустрічається голосний *e(u)*, а в інших – *y (y)*.

Детально проаналізувавши фонетичні особливості граматики та читанки Євменія Сабова, Балецький наголосив: на їх лексичі та граматичному матеріалі позначився вплив місцевих підкарпатських говорів, російської та церковнослов'янської мов. Однак узагальнювальних висновків у роботі не виконано. Результатами своїх діалектологічних розвідок Еміль Балецький ознайомив угорську наукову спільноту з особливостями підкарпатських українських говорів, заклав основи для подальших досліджень у галузі синхронної та діахронної діалектології.

Успішним захистом дисертації в Будапештському університеті завершився перший етап наукової діяльності Еміля Балецького. Його подальше життя пов'язане з Угорщиною¹¹: був призваний до лав угорської армії, пізніше арештований. Після звільнення в 1945 році працював в угорському радіокомітеті (з його уст прозвучало більше ста радіопередач про слов'янське літературознавство, у тому числі й про творчість Тараса Шевченка, Івана Франка та інших). Відомий будапештський славіст Іштван Кнежа звернув увагу на талант молодого науковця і рекомендував його на посаду асистента в Інститут славістики Будапештського університету, яку Балецький суміщав із роботою на радіо. У 1951 році Еміль Балецький був призначений завідувачем кафедри російської мови в Інституті іноземних мов, і одночасно доцентом Російського Інституту при університеті. З кінця 1952 року він став завідувачем кафедри російської мови Інституту ім. Леніна. Із 1965 року до самої смерті керував кафедрою російської мови історико-філологічного факультету Будапештського

¹¹ Еміль Балецький не підтримував зв'язки з радянським Закарпаттям, однак був напрочуд добре поінформований про наукові та суспільні процеси в рідному краї (зі спогадів Павла Чучки у статті Ташкович 2009а: 25).

університету¹². З ініціативи Балецького і за його участі при кафедрі російської філології створено відділ української мови та літератури (Золтан 2017: 125–126) (про його сприяння розвитку україністики див. Lebovics 2009: 164). Михай Петер так оцінив педагогічну діяльність науковця: «Еміль Балецький був найголовнішим ініціатором створення угорської русистики, у тому числі й організатором підготовки висококваліфікованих викладачів російської мови і філологів-русистів. Покоління русистів виростили на його університетських лекціях, семінарах та підручниках» (Петер 1981: 400). Був добрим викладачем і талановитим науковцем¹³: «Що стосується бажаної єдності між практичним володінням мовою і науково обґрунтованим осмисленням її структури та історії, Балецький сам проявив блискучий приклад такої єдності» (Péter 2009: 8–9). Еміль Балецький був співавтором першого підручника старослов'янської мови, написаної угорською (Baleczky–Hollós 1978). Із 1955 року, часу виходу журналу Угорської академії наук «Studia Slavica», Е. Балецький став одним із його редакторів. З часу виходу (1978 рік) редагував журнал «Studia Russica». Основу його наукових зацікавленостей і надалі становила діалектологія¹⁴ – рідні йому підкарпатські говірки¹⁵. На сторінках журналів «Studia Slavica» і «Studia Russica» друкував результати своїх розвідок російською мовою.

¹² Узагальнюючи наукові та освітницькі досягнення у сфері слов'янського мовознавства, Андраш Золтан наголосив на тому, що в 1978/79 навчальному році, окрім кафедри слов'янської філології (до складу якої входили болгарська, сербськохорватська, словацька та чеська філології) на чолі з професором Петером Кіраєм, новоствореної кафедри польської філології, очолена професором Іштваном Шіпошом, функціонувала кафедра російської філології, яка охоплювала русистику та україністику. Завідувачем кафедри був доцент Е. Балецький (Zoltán 1980: 234). Калман Кіш зазначив, що діяльність Е. Балецького, як і інших мовознавців-славистів, а саме: Ласло Гальді, Ласло Гадровича, Йожефа Ердоді та Ференца Ковача була пов'язана з вищою ланкою освіти в Будапешті (Kiss 1995: 119).

¹³ Р. Офіцинський називає О. Балецького, як і його університетського друга, поета, пізніше видатного мовознавця К. Галаса, «рафінованим вченим-лінгвістом» (Офіцинський 2015: 37).

¹⁴ У сфері діалектології дослідник вивчав і українські говори Угорщини: «...він виконав взірцевий лінгвістичний опис лемківської говірки села Комлошка, єдиної української говірки на території Угорщини», – писав Мігай Петер про Емілія Балецького (Петер 1981: 400); див. ще Барань 2014: 16–23; 2015: 29–38.

¹⁵ Працюючи з рукописним матеріалом свого наставника, Гейза Вернке зауважив, що Еміль Балецький був добре обізнаний із закарпатськими говірками, глибоко і ретельно вивчав їх (Вернке 1983: 27–29). Автор підручника «Вступ до слов'янської філології» затвердженого Міністерством освіти і науки

Перелік праць Еміля Балецького першого етапу наукової діяльності між 1942 та 1943 роками, у яких порушено проблеми закарпатської української діалектології

- Балецкий Е. 1942а. *Евменій Сабовъ і наша діалектологія*. In: Літературна Недѣля 2 (1942) 89–92.
- Балецкий Е. 1942б. *Самовукъ ѿ въ бережскомъ говоръ*. In: ЛН 2 (1942) 222–224.
- Балецкий Е. 1942в. *Литература и народный языкъ*. In: ЛН 2 (1942) 263–264.
- Балецкий Е. 1942г. *Языкъ грамматики Е. Сабова зъ 1890-го року*. In: Зоря – Najnal 2 (1942) 336–350.
- Балецкий Е. 1943а. *Про болгаризмы въ нашихъ говорахъ*. In: ЛН 3 (1943) 34–36.
- Балецкий Е. 1943б. *Новъ статъ про назву Vihorlat*. In: ЛН 3 (1943) 93–94.
- Балецкий Е. 1943в. *Про походження слова оурикъ (urék) въ донаційной грамотъ грушовского монастыря зъ 1404-ого року*. In: ЛН (1943) 119–120.
- Балецкий Е. 1943г. *Народниъ назвы частей рѣки*. In: ЛН 3 (1943) 131–132.
- Балецкий Е. 1943г. *Про походження назвы Бужора*. In: ЛН 3 (1943) 167–168.
- Балецкий Е. 1943д. *Одно морфологическое явище*. In: ЛН 3 (1943) 168.
- Балецкий Е. 1943е. *«Ў» в чинадѣвскомъ говоръ*. In: Зоря – Najnal (1943) 525–538.
- Балецкий Е. 1943е = Balczky Emil, Szabó Eumén *Orosz nyelvtanának hangtana. Фонетика русскоъ грамматики и читанки Евменія Сабова*. A Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Szláv Filológiai Intézete. Budapest. – 48.

ЛІТЕРАТУРА

- Балецкий Эмиль 2007. *Литературное наследие*. Под редакцией А. Золтана и М. Капраля. – Balczky Emil: *Irodalmi örökség*. Szerkesztette Káprály Mihály és Zoltán András. (Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 20.) Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék. – 178 с.
- Балецкий Емельянь Д. 1936. *Вербный трепеть*. Ужгородъ: Типографія «Школьной помощи». – 45 с.
- Барань Єлизавета 2014. *Еміль Балецький – дослідник східнослов'янських говорів Угорщини*. In: Maria Borciuch, Lubow Frolak (red.), TEKA Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych. PAN Oddział w Lublinie. Tom IX. с. 16–23.
- Барань Єлизавета 2015. *Еміль Балецький як діалектолог*. In: Кочіш М. (ред.) Hungaro-Ruthenica VII. Се'ед – Szeged. с. 29–38.
- Барань-Комари Е. 2009. *Литературное наследие*. Под редакцией А. Золтана и М. Капраля. – Balczky Emil: *Irodalmi örökség*. Szerkesztette Káprály

України поряд з іншими науковцями-славістами згадує прізвище Е. Балецького як дослідника слов'янських мов у другій половині ХХ століття в Угорщині (Лучик 2008: 323).

- Mihály és Zoltán András. (Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 20.) Nyíregyháza, 2007. In: Studia Russica 23 (2009), 318–326.
- Барань Єлизавета 2019. *Еміль Балецький – дослідник закарпатських українських говорів (перший етап наукової діяльності)*. In: Katalin Balázs, Ioan Herbil (red.) Dialogul slavistilor la începutul secolului al XXI-lea. Universitatea Babeş-Bolyai Cluj-Napoca. Facultatea de Litere Departmentul de limbi și literaturi slave. Cluj-Napoca: Casa Cărți de Știință, România. Anul VII, nr. 1/2019. 466–474.
- Вернке Геза 1983. *К вопросу о венгерских заимствованиях в закарпатских говорах украинского языка*. In: Russica. In memoriam Emilii Balczky. Budapest. с. 27–29.
- Золтан А. 1980. *Славянское языкознание в Венгрии за 1978 г.* In Studia Slavica XXVI (1980), 232–235.
- Золтан А. 2017. *Будапештська україністика: стан і перспективи*. In: VIII Міжнародний конгрес україністів. Українознавство. Освіта. Збірник наукових статей. Ч. I. Київ: ІМФЕ. с. 125–130.
- Золтан А. 2004. *Interslavica. Исследования по межславянским языковым и культурным контактам*. Москва: Индрик.
- Казак О. Г. 2012. «*Освобождение от чешского ярма*»: культурно-национальная политика Венгрии в Закарпатье в 1939–1944 гг. In: Русский сборник. Исследования по истории России. Том 12. Москва: Издательский дом «Регнум». с. 328–344.
- Капраль М. 2009. «У истоков «русскости» Эмиля Балецкого («Школьная хроника» села Чинадиево) (1920–1938 гг.)». In: Studia Russica 23 (2009), 10–20.
- Капраль М. 2001. *Неизвестный Эмил Балецкий (По материалам подкарпатской периодики (1939–1943 гг.))*. In: Вестник филиала Института русского языка им. А. С. Пушкина 15. Budapest. с. 28–40.
- Капраль М. 2000. *Эмил Балецкий на страницах ужгородской периодики (1939–1944)*. In: Studia Russica 18 (2000), 369–374.
- Капраль М. 2001. *Балецкий Эмельян*. In: Энциклопедия Подкарпатской Руси. Ужгород: Издательство В. Падяка.
- Куцов К. О. 2016. *Політична діяльність підкарпатських студентів-русофілів у період кризи державності Чехословаччини в 1938–1939 рр.* // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія» вип. 2 (35). с. 11–20.
- Лучик В. В. 2008. *Вступ до слов'янської філології*. Київ: Академія.
- Міщур Т. Л. 2014. *Осмыслення національно-духовної ідентичності в закарпатській літературі першої половини ХХ століття в «Історії подкарпатської літератури» 1942 р.*. In: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Етнополітичні та етнокультурні процеси Карпатського євро регіону. Мукачево. с. 132–145.
- Німчук В. В., Пуряєва Н. В. (упор.) 2004. *Історія українського правопису ХVІ–ХХ століття: Хрестоматія*. Київ: Наукова думка.
- Офіцинський Роман 2015. *Новітня література Закарпаття*. Ужгород: Гражда.
- Петер М. 1981. *Эмил Балецкий (1919–1981)*. In: Studia Russica 4 (1981), 399–401.

- Сугоняк В. Б. 2017. *Ранні лінгвоукраїністичні студії Е. Балецького*. In: *Philology. Science and Education a New Dimension*. V (28), Issue 115. с. 47–50.
- Ташкович О. 2009а. *Еміль Балецький очима сучасників*. In: *Studia Russica* 23 (2009), 21–26.
- Ташкович О. 2009б. *Від русофільства до русинофільства на прикладі творчості Еміля Балецького*. In: *Studia Russica* 23 (2009), 249–255.
- Тарасенков А. К. 2004. Турчинский Л. М. *Русские поэты XX века (1900–1955)*. Материалы для библиографии. Москва: Языки славянской культуры. (Studia Poetica).
- Ур Людвіг, Маляр Любов, 2012. *Рецензія творчості Шандора Петефі на Закарпатті*. In: Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія; Соціальні комунікації. Вип. 27. с. 129–133.
- Чучка П. П. 2007. *Балецький Еміль Дмитрович*. In: Українська мова. Енциклопедія. Вид-во «Українська енциклопедія. Ім. М. П. Бажана. Київ. (Видання третє, зі змінами і доповненнями).
- Baleczky Emil – Hollós Attila 1968. *Ószláv nyelv*. Budapest.
- Kiss Kálmán 1995. *A magyarországi orosznyelv-oktatás első korszaka (1849–1949)*. Debrecen.
- Kiss Lajos 1998. *Szlavisták arconásai egy tanítóányuk naplójában (Milyenek látta Fodor András Hadrovics Lászlót, Kniezsa Istvánt és Baleczky Emilt*. In: Zoltán András (szerk.) *Nyelv, stílus, irodalom. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára*. Budapest. 318–321.
- Lebovics Viktória 2009. *История украинистики в Будапештском университете*. In: *Studia Russica* 23 (2009), 156–169.
- Pavlovsky Maria 2009. *Поэтический мир юного Эмиля Балецкого*. In: *Studia Russica* 23 (2009), 27–29.
- Péter Mihály 2009. *Встречи с Эмилем Балецким*. In: *Studia Russica* 23 (2009), 7–9.
- Tóth Péter 2015. *Az utolsó interjú Király Péterrel*. In: *Nyelvtudományi Közlemények* 111 (2015), 437–442.
- Zoltán András 1982. *Emil Baleczky (1919–1981)*. In: *Studia Slavica* 28 (1982), 405–408.

СКОРОЧЕННЯ

ЛН = Літературна Недѣля

Б 19 **Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин.**
Збірник наукових робіт міжнародного наукового семінару «Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин», Берегове, 23-24 травня 2019 року / Редактор: Єлизавета Барань – Берегове-Ужгород: ЗУІ ім. Ф.Ракоці II – ТОВ «РІК-У», 2020. – 236 с. (угорською, українською та англійською мовами).

ISBN 978-617-7868-35-3

Збірник містить матеріали міжнародного наукового семінару «Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин», який відбувся 23-24 травня 2019 року в м. Берегове. До видання, присвяченого 100-річчю від дня народження видатного славіста, ввійшли статті про життєпис науковця, його мовознавчу, освітницьку діяльність та літературну творчість.

УДК 81'1:061.3(477.87)

Наукове видання

Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин

Міжнародний науковий семінар
Берегове, 23-24 травня 2019 року

Збірник наукових робіт

2020 р.

*Рекомендовано до друку Вченою радою Закарпатського угорського інституту
ім. Ф.Ракоці II (протокол №5 від 27.08.2020 р.)*

Підготовлено Видавничим відділом спільно з кафедрою філології
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II

Редактор:

Єлизавета Барань

Рецензенти:

Адальберт Барань, кандидат філологічних наук (ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)
Вільмош Газдаг, доктор філософії з гуманітарних наук, спеціальність «філологія»
(ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

Коректура угорського тексту:

авторська

Коректори українського та англійського текстів:

Олександр Кордонець та Томаш Врabelь

Технічний редактор: Вільмош Газдаг

Обкладинка: Вільмош Газдаг, Ласло Веждед

УДК: Бібліотечно-інформаційний центр «Опаці Черє Янош» при ЗУІ ім. Ф.Ракоці II

Відповідальні за випуск:

Степан Черничко (в.о. ректора Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці II)

Ільдико Орос (президент Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці II)

Олександр Добош (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

За зміст опублікованих наукових робіт відповідальність несуть автори

Друк збірника здійснено за підтримки Угорської академічної ради Закарпаття

Видавництво: Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua) *Статут «Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II» (Прийнято Загальними зборами ЗУІ ім. Ф.Ракоці II, протокол №2 від 11.11.2019 р., зареєстровано в реєстрі за №6179 приватним нотаріусом І.В. Мацолою) та ТОВ «РІК-У»* (адреса: вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88000. Електронна пошта: print@rik.com.ua) *Свідчення про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року*

Поліграфічні послуги: ТОВ «РІК-У»

Підписано до друку 21.10.2020. Шрифт «Book Antiqua». Папір офсетний, щільністю 80 г/м².
Ум. друк. арк. 19,0. Формат 70x100/16. Замовл. №2792. Тираж 200.